

**GOVORJENO BESEDILO /
GOVORJENI DISKURZ**

SLOVENSKI GOVORJENI KNJIŽNI JEZIK VČERAJ IN DANES. ZGODOVINSKORAZVOJNI IN PRIMERJALNI VIDIK

Sodobne zunajjezikovne in jezikovne okoliščine so med drugimi aktualizirale tudi vprašanja, zadevajoča slovenski govornjeni knjižni jezik. V izpostavljenem problemskem okviru sta v pričujočem besedilu v ospredju dve temi. Prva z zgodovinskorazvojnega in primerjalnega vidika prikazuje razvojne stopnje v opisu pravorečne knjižne norme, druga odgovarja na vprašanje: kaj je stalno in kaj je spremenljivo, kar lastnostno opredeljuje slovenski govornjeni knjižni jezik?

slovenski govornjeni knjižni jezik, pravorečje slovenskega knjižnega jezika, zgodovinskorazvojni vidik, odprta vprašanja sodobnega slovenskega knjižnega jezika

Present circumstances, both linguistic and non-linguistic, lead us to focus on questions of standard contemporary spoken Slovene. Two themes are discussed. The first shows the development of the standard pronunciation norm from the developmental and comparative perspective. The second considers which factors that influence standard spoken Slovene are constant and which variable.

standard spoken Slovene, standard Slovene pronunciation, historical and developmental perspective, open questions on standard contemporary Slovene

0 Sodobne zunajjezikovne in jezikovne okoliščine so med drugimi aktualizirale tudi vprašanja, zadevajoča slovenski govornjeni knjižni jezik. V tem problemskem okviru sta v pričujočem besedilu v ospredju dve temi. Prva na podlagi zgodovinskorazvojnega in primerjalnega vidika prikazuje osnovne stopnje v razvoju govornjenega knjižnega jezika v slovenskem prostoru, pri oblikovanju knjižnojezikovne norme pa je hkrati tudi spremljana in vrednotena kodifikatorska aktivnost slovenskih jezikoslovcev. V drugi, navezujoči temi se želi odgovoriti na vprašanje: kaj je stalno in kaj spremenljivo, kar opredeljuje slovenski govornjeni knjižni jezik?

1 Bohoričevo pravorečje

V slovnici *Zimske urice proste* (1584), ki je nastala ob Dalmatinovem prevodu *Svetega pisma* (1584), je Adam Bohorič določil knjižnojezikovna pravila »po splošni rabi najboljše govorce« (Bohorič 1987: 20). Neposredne naslovnike, mlade

štajerske, koroške in kranjske izobrazence, je besedilo obveščalo o strukturnih ravninah slovenskega jezika, dajalo zgledne vzorce za tvorbo (govorjenih, pisnih) besedil in nagovarjalo k posredovanju slovničnih naukov neukim, Trubarjevimi »mladim in preprostim«. Osnovni razlog svojih sporočanjških namer je avtor v samem začetku uvoda predstavil s stališčem, »da je znanje [...] jezikov prijetno, koristno, tudi potrebno [...], saj zna [...] plemenit[i] um [...] svoje in drugega mišljenje [...] s primerno besedo [...] in z ustreznim govorom [...] prikazovati« (Bohorič 1987: 3).

Bohoričevo pravorečje je zajeto v poglavju Pravopis (Bohorič 1987: 25–64), največ v preglednici latinsko-kranjskega pravopisa. V njej je avtor ponazoril glasovno vrednost črk (26 enočrkovnih, 4 neenočrkovne) s črkami ustreznim vzglasjem besed, npr. *A a* kot *Adam*, *B b* kot *Barbara*, *C c* pred *e* in *i* kot *Cerkov*, »toda v tuji besedi [...] se mora ohranjati vrednost te črke, ki je lastna danemu jeziku, tako da se vidi izvor besede, kakor *Christus*, *Catechismus* itd.« (Bohorič 1987: 50),¹ *D d* kot *David* (50). Posebna Bohoričeva opozorila, ponazorjena z zgledi, so zadevala večino tistih jezikovnih prvin, ki so bila tedaj za pravorečni predpis neobhodna, in sicer: (a) izgovor *h* (tak kot *ch*) (*Hvala*) (50); (b) samoglasnik *i* kot soglasnik *j* v pred- in posamoglasniškem položaju (*Isaias*, *Israel* : *Iama*, *jem*, *daj*, *jej/ti*) (50, 57); (c) *l*, ki ga je včasih treba izgovoriti debelo, kot podvojenega, posebno na koncu, kakor *débel* (*Ludi* : *débel*) (50); (č) *Qq*, *X x*, *Y y* se uporabljajo samo v tujih besedah (51); (d) *v* se izgovarja kakor »latinski samoglasnik *u* ali grški dvoglasnik *ov*« (*Vni*, *Vna*, *Vnu*) in kot soglasnik *v* (*vajlam* 'volvo', *velim*), (51); (e) *z* je »za latinski *c* pred vsemi samoglasniki (*Zita*, *Zagati* 'desperare') (51).

Med samoglasniki (5) ne obravnava polglasnika, v gradivu pa ga zapisuje *z e* (s krativcem, tudi *z ostrivcem*, tudi brez ločevalnega znamenja), *z a* (zaznamovano in nezaznamovano), *z i* in tudi nezapisano, npr. *Dobizhèk -zhka* (72), *Revén -vniga* (76), *Nefrèzhen -zhniga* (75); *Kroták -tkiga* (74), *Kèrhak -hkiga* (73); *Gladik -dkiga* (74), *Piániz -nza* (75); *Studen-z-a* (77).

V posebnem poglavju, ki zadeva naglas (265–266), je avtor v opisu naglasa in njegove kvantitete dejansko opozoril na dvoje: na prosto mesto, ki ga ima slovenski naglas v besedi, in na kračino kot predvidljivo prozodično lastnost enozložnih besed (*pèr* 'ad, apud', *kàr* 'quid', *tàr* 'et') (266) in predponskih obrazilnih morfemov (*pèrprávim* 'praeparo') (266). V listi samostalnikov za zgledi posameznih sklanjatev so zastopani poleg najbolj pogostnega nepremičnega naglasa (*Bokál-a*) (72) tudi premični (*Ozha -zhéta*) (75), mešani (*Blagú -ga*) (85) in končniški (*Stebèr -bra*) (77).

T. i. mehka *l* in *n* nista obravnava posebej; pogostni variantni zapisi (eno-, dvo-, celo tročrkovni) pričajo o izgubljanju palatalnosti, bolj pri *l*, npr. *Postela* (58), dvojnično (*Semla* (27) : *Semlja* (34); *Nevolja* (57), *Krajl* (50), *Krajlizh* (68),

¹ Zato tudi zapisuje *Camra*, *Cuhinja*.

Krajlestvu (37), podobno tudi mehki *n*, npr. *Njiva* (57), *Suknja* (59), *germenje* (61), *hotenje* (61); *Kojn* (49), *Ogejn* (75), *shajnem* (156); *Ognenik* (75).

Pri rabi predlogov *k* in *h* je opozorjeno, da razvrstitev obeh predlogov ni poljubna, pač pa naj se pred *h* izgovarjajo *c*, *q*, *k* in *g*, ker je tak izgovor »lažji in navadnejši« (55). Pri rabi predloga *s* (*s'*) so predvidene omejitve v položaju pred istovrstnim soglasnikom (*s*), »saj dva enaka soglasnika brez vmesnega samoglasnika ne moreta biti drug ob drugem« (56).

2 V času evropske razsvetljenske filozofske, fiziokratske in politične misli je **Marko Pohlin** (1735–1801) napisal slovnico *Kraynska grammatika [...] oder die Kunst die crainerische Sprache regelrichtig zu reden und zu schreiben* (1768, 1783). Gradivno je Pohlinovo besedilo v prvi vrsti jezikoslovno,² v nemškem razlagalnem jeziku je sinhrono opisan slovenski jezik druge polovice 18. stoletja. Slovensko govorno in pisno normo je avtor določal na osnovi sočasnega govornega jezika mestnega središča Kranjske – Ljubljane. Ni ohranjal protestantske knjižnojezikovne tradicije na podlagi tolerantnega (ohranjujočega) jezikoslovnega načela (*Scribamus more gentis, loquamur more regionis* – Pišimo po navadi naroda, govorimo po krajevni navadi), ki je bilo s ponovno izdajo Bohoričeve slovnice (1715, 1758) na Kranjskem in Koroškem tudi predpisovalno potrjeno. Pohlin je bil, nasprotno, na stališču, da bo razlike med sodobno govorno in tradicionalno pisno podobo jezika – ustvarili so jih moderna vokalna redukcija, posledične soglasniške premene in prehod *l* v dvoustnični *u* – zmanjšal naravni sodobni jezik, sprejet kot normativni. Teoretično je tak izbor skladen s tedaj aktualno mislijo o jeziku (G. W. Leibnitz), s praktičnimi pobudami Pohlinu znanega evropskega slovničarstva (J. Ch. Gottsched, V. J. Rosa, J. V. Pohl), s piščevim govornim položajem (Pohlin je bil Ljubljčan) ter z osnovno nalogo slovnice (kodeks pravičnega govornega pisanja) in slovničarja (predpisovalec govorne in pisne pravilnosti).

2.1 Pohlinovo pravorečje

V svojem pravorečju je Pohlin dopolnil Bohoričevega in normiral pravorečje sodobne ljubljansčine.

2.1.1 Dopolnitev Bohoričevega pravorečja

Pohlin je želel naslovnikom olajšati prehod iz govornega v pisni kod. Avtorjeva namera je razvidna tako v posegu v črkopis (t. i. bohoričico) kot tudi v spoznanju in zaznamovanju prozodičnih lastnosti glasov.

(a) Na podlagi stališča, da v kranjskem jeziku fonemu *s* ustreza grafem *s* (161), ga je vpeljal namesto dotedanjega, Krelj-Bohoričevega *ſ*. Pohlin je grafem *s* skoraj dosledno pisal v vzglasju in izglasju, npr. *sonze, sad, serze; nas, vas, res* (161), prav

² Pohlinovo besedilo je dejansko večfunkcijskozvrstno, v največji meri strokovno, jezikoslovno, hkrati tudi praktičnosporazumevalno (vzorci pogovorov na vsakdanje teme) in umetnostno (prevodi Vergila in Ovida).

tako v predložni rabi (*s'*), v drugih položajih je večinoma ohranjal tradicionalni zapis *ſ*, npr. *perloſhnost* (195), *mejſtu* (32), *lubeſnivoſt* (30), sporadično tudi oba grafema, npr. *zhednost* (161), *zhednoſt* (161). – Črka *s* je postala sestavni del slovenske abecede šele s sprejetjem gajice.

(b) Za razlikovanje kvantitete samoglasnikov je Pohlin uporabljal ločevalni znamenji (ostrivec, krativec), npr. *gredó*, *Ōča* (160), za zaznamovanje naglašene ozkega *e* je uvedel tudi t. i. repkov *ę*, npr. *derę*, *imę* (156). V novi izdaji svoje slovnice (1783) je uvedel tudi strešico (*Bôg*, *perſanêsi*), s katero pa je zaznamoval tudi druge samoglasnike (*a*, *u*) in je zato ne gre enačiti z njeno sodobno prozodično vlogo.

(c) Polglasnik v osnovi besed je Pohlin večinoma zapisoval z *è*, npr. *tèma* (29), *pèrse* (31), *stèſa* (129). Polglasnik v neosnovi besed je (kot pri Bohoriču) redkeje (enotno) zapisan, npr. *nemaren* (37), *merfel* (37), *kratek* (41), *majhen* (40), *Koroshez* (114) : *govtanz* (24), *modr* (37), *sem jedl* (71), *Kraynz* (192), *Nemz* (192), *Shtajerz* (114), *ſapovd* (130), *prepovd* (130), *spovd* (130).

(č) Izgovor zvočnikov *v* in *l* razberemo največ iz pisnih zgledov pa tudi iz opozoril (prepovedi). Z grafemom *v* je pisan v predsamoglasniškem položaju, npr. *zhlovek* (19), *svejt* (20), *vidil* (163), *vert* (163). Zapis je dopolnjen z avtorjevim izrecnim opozorilom, naj se v govoru *v* ne zamenjuje s *ſ*, npr. *vert*, *vogl* ne *fert*, *fogl* (163). Govorna pozicijska varianta ustničnega zobnika *v* je pisno dosledno zaznamovana v vzglasju, npr. *usak*, *usaka*, *usako* (52), *urat* 'Hals' (27), *urah* 'Teifl' (24) *urisk* (24), ne pa tudi v ostalih položajih, tj. v izglasju, npr. *marliv* (37), *prov* (89), *cirkuv* (194), *lov* (24), kjer jo avtor eksplicitno predvideva (prim. vzorčni zgled *vidil*) (163), in tudi ne pred nesamoglasniki, npr. *dovjak* 'Wildling' (24), *pohlevne* 'pohleven' (37), *ſdravje* (33), *govtanz* (24). Za izglasni *l*, npr. *sem se bal*, *pejl*, *krotil*, *dihal*, *govoril*, *vol*, *pol*, je določen izgovor položajne variante, torej »sem se *bav*, *pev*, *krotiv*, *dihov*, *govoruv* [...] *vov*, *pov*« (159). Avtor je dodal eksplicitno opozorilo (prepoved), ki zadeva širitev izgovora pozicijske variante alveolarnega *l* tudi v predsamoglasniški položaj (t. i. švapanje) in zglede, ki odredajo zapis izglasnega *l* in so motivirani morfonološko (»ker je tudi *sem se balla*, *pejla* [...] *osl*, *osla*, *ko/l*, *ko/la*«) (159).³

2.1.2 Pohlinovo knjižno pravorečje – pravorečje tedanje ljubljansčine

Starejše glasovne premene, refleksi jata in premena dolgega cirkumflektiranega ter nenaglašene *o* pričajo o refleksih, značilnih za dolenjsko narečno skupino in ljubljansčino Pohlinovega časa. Mlajše glasovne premene, redukcije kratkonaglašeni in nenaglašeni samoglasnikov in depalatalizacija palatalnih *l'* in *ň*, ki jih je avtor večinoma tudi pisno zaznamoval, pričajo o piščevem sinhronem opisu jezika.

³ Pohlinovo uresničevanje morfonološkega načela je poudaril J. Toporišič (1983: 102).

Zgledi:

(a) diftongizacija jata, npr. *sem pejl, sem pejla* (159), *svejt* (20), *prejk (potoka)* (84), *lejto* (89); diftong ima tudi pomenskorazločevalno vlogo, npr. *mej/tu* 'Stadt' (32) : *me/tu* 'Ort' (32);

(b) prehod dolgega (naglašene) cirkumflektriranega *o* in izglasnega nenaglašene *o* v *ú* oz. *u*, npr. *gospud* (19), *blagu* (32),⁴ *Buh* (19), *vus* (27), *stu* (44), *lepu* tudi *lepó* (42), *tu* (172), *sturil* (172); *lestnu ime* (19), *gvishnu* (91), *inu* (172), *velikukrat* (89), *malukedej* (89);

(c) pogostost redukcije kratkih naglašanih in nenaglašanih samoglasnikov, npr. *a – e*: *nej* (19), *Dunej* (19), *šjutrej, šgudej* (89), ponekod tudi dvojne pisne podobe, npr. *šdej, šdaj* (88), *nekedaj, nekedej* (89), *a – o*: *prov* (89), *i – Ø*: *bla* (180), *nekol* (89); največjo pogostnost ima redukcija priponskega polglasnika do ničte stopnje (-Ø), npr. *imenuvavz* (21), *pajk* (24), *ko/fl* (24), *modr* (37), *shl* (80), *sem jedl* (71), ki je pisno zelo redko nezaznamovana, npr. *nemaren* (37), *mer/el* (37), *kratek* (41), *majhen* (40), *shelodez* (108). Pohlinovo opozorilo na tvarne podobe besed, npr. *sam* : *som* (154), *sad* : *sod* (154), *rad* : *rod* (154) priča o avtorjevem zavestnem vzdrževanju pomenskih opozicij med leksemi, ki bi jih lahko ogrozila redukcija korenškega samoglasnika;

(č) izguba mehкости nekdanjega palatalnega *l'* oz. njena izločitev v obliki *j*, kar izpričuje Pohlinov zapis: *l'* piše z grafemom *l* ali z dvografemsko zvezo *j + l*, npr. *Lublana* (19), *ludji* 'Leute' (27), *ludstvu* (19), *marliv* (37), *lubem* 'ich liebe' (54), *lube/n* (174); *matul* (24); *pojle* (107), *Pojlak* (192).

(d) izguba palatalnosti *ň*, vendar v nekaj manjši meri kot pri *l'*, npr. priponsko obrazilo *-nje* je skoraj dosledno zapisano z dvočrkjem *n + j*, npr. *šavyjanje* (33), *kovnenje* (33), *upanje* (34), *germenje* (34), *pohujšanje* (137), *šhivljenje* (183) : npr. *sajne* 'der Traum' (109); drugače je *ň* zapisan podobno kot *l'* eno- oz. večinoma dvografemsko, npr. *per ognu* (86); *šapejnam* (169), *kojn* (194), *na kojne* (196), *semejn* (196), *tolkajn* (132).

2.2 Tudi Pohlinov sodobnik, Čeh **J. V. Pohl**, je šel v svojem opisu češkega jezika (1756, 1764), namenjenem poučevanju češčine tujejezičnih naslovnikov na dunajski vojaški akademiji in na dunajskem dvoru, mimo knjižnojezikovnega izročila, in to zlasti na ravni tvarne podobe češčine. Pohlovo prizadevanje bi lahko označili kot prilagoditev tvarne podobe češkega jezika tujejezičnemu naslovniku, kar naj bi vodilo k zmanjševanju razlik med izhodiščnim, tudi razlagalnim jezikom slovnice, nemščino, in njenim ciljnim jezikom, češčino. To je izkazano v: (a) nerazlikovanju dolžin samoglasnikov *i* in *í* (4), (b) nadomeščanju etimološkega dolgega *u* (*ú*) z neetimološkim *u* (*ú*) (22), (c) izločitvi diakritičnih znakov za šumevce v pred ijevskem položaju, npr. *cinil, zbozi, mysi* (19), (č) neupoštevanju pravil razvrstitve *i*,

⁴ Prehod *ó, o* v *u* je dosledno izkazan v Pohlinovi tretji sklanjatvi, v katero so uvrščeni samostalniki srednjega spola na *-e* in *-u*, npr. *serze, pleče, šdravje, sonce* : *blagu, dervu, govedu, jabuku, kolenu, kosilu* itd. (prim. Pohlin 1768: 32).

y in uveljavljanju pisave *i* v govornih položajih, ki so to izključevali, (d) vpeljevanju novega diakritičnega znamenja (pike) za zaznamovanje palatalnosti *d*, *t*, *n*, npr. *delam*, *hodne*, *telo*. Pohlova prenovitvena prizadevanja niso bila sprejeta, saj jih je že v času njihovega uvajanja zaustavil J. Dobrovský s stališčem, da so češki črkopis in pravopisna pravila že ustaljena in splošno rabljena.⁵ Pohlova prizadevanja niso bila tako negativna, nasprotno, poleg nekaterih, v resnici neustreznih zahtev (a, c), je opozoril tudi na tiste prvine češke pisave (b, č), ki so že v Pohlovem času imele samo zgodovinsko vrednost, saj jih ni več potrjevalo sodobno češko pravorečje, ali pa bi bil potreben razmislek o obstoječem pravilu (d).

3 Jernej Kopitar (1780–1844) se uvršča v generacijo, ki je sledila Pohlinovi, in je seveda delovala že v drugačnem času. Bil je v znamenju narodnostnega vprašanja, kar je povzročil naraščajoči vpliv meščanstva (francoska revolucija). Aktualne vsebine, vprašanja naroda in konstitutivnih prvin narodne skupnosti so slovenski razsvetljenci začeli razkrivati v območju jezika in literature. Različni kulturnopolitični koncepti so razsvetljencem zgodovinsko utemeljevali obstoj Slovencev: ideja karantanizma, ki je poudarjala jezikovno zблиžanje in etnično zlitje Slovencev in kajkavskega dela Hrvatov (Linhart, Zois, Kopitar), Kopitarjeva panonska teorija s tezo o stari cerkveni slovanščini kot prednici slovenščine ter aktualiziranje jezikovnih in kulturnih dosežkov slovenske reformacije (Zois, Kopitar). V knjižnem jeziku je aktualiziranje vprašanj naroda izpostavilo potrebo po širši funkcijski členitvi enotne(jše)ga knjižnega jezika.

Slovnica Jerneja Kopitarja s povednim naslovom *Grammatik der Slawischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* (1808/09) izkazuje tako aktualiziranje dosežkov reformacije kot težnjo po enotne(jše)m slovenskem knjižnem jeziku.

V poglavju Izboljšani Bohorič (161–212) je Kopitar dopolnil Bohoriča pri pravorečnih določitvah slovenskih knjižnih fonemov, pri tem pa (žal) ni upošteval Pohlinovega dopolnila (sičnik *s* = *s*, ozki *e* = repkov *ę*). Med knjižnimi fonemi je Kopitar ločil 8 samoglasnikov (kot že Pohlin), ostrivec in krativec sta mu označevala kvantiteto in kvaliteto samoglasnikov,⁶ 8 zvočnikov (med njimi tudi palatalna *l*, *n*, ki ju je predvidel zaradi izročila in zaradi gorenjskega narečja, v katerem imata pomensko razločevalno vlogo; večinoma sta tudi dosledno dvočrkovno zapisana, npr. *zhével* (*zhévelj*) (226), *oginj*, *ognja* (226), in 14 nezvočnikov. Kopitarjevo glasoslovje se je tako skoraj prekrilo s sodobnim knjižnim glasoslovjem.⁷

Smer enotnejšega slovenskega jezika je podprla Kopitarjeva odločitev za refleks *é* (za nekdanji *jat*) in *o* (za *ô* in izglasni, nenaglašeni *o*), npr. *lépo délo* (237), *blagó*, *bláto* (239). Pomanjkljivost slovenske abecede, nezaznamovanje vseh *slovenskih*

⁵ Gl. Dobrovský 1780.

⁶ Polglasnik je Kopitar pisal z *e* (*bóben*, meseg) (225), *véter* (233), *è* (*vèrh*, *vèrt*) (224) in *i* (*pétik*, *dobízhik*, *némiz*) (225–227).

⁷ Kopitarjevo glasoslovje se od sodobnega knjižnega ločuje v tem, da vključuje tudi mehka zvočnika *l* in *n*; nima nezvočnika *dž*, ampak ta je bil uveden med slovenske knjižne foneme v šestdesetih letih 20. stoletja (Toporišič 1965: 119–122).

knjižnih fonemov, ki je neposredno zadevala slovensko knjižno pravorečje, je Kopitar reševal na dva načina. Prvi je bilo pisanje ločevalnih znamenj v besedilih, namenjenih tujcem (kar pa je bila zaradi premajhne natančnosti bolj polovična rešitev). Drugi je bila ideja o dopolnitvi slovenske abecede z grafemi, in s paralelizmom med fonemi in grafemi bi bila dosežena njena pravilnost. V slovnici *Lehrgebäude der Slowenischen Sprache im königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen. Nach dem Lehrgebäude der böhm. Sprache des Hrn. Abbé Dobrowsky* (1825) je Kopitarjevo zahtevo izpolnil F. S. Metelko. V svoji abecedi z 32 znamenji (latinska znamenja je dopolnil s cirilskimi) je podal glasovno podobo knjižnega novoslovenskega jezika. Z zajetimi novostmi, s pisnim zaznamovanjem kvalitativnih opozicij samoglasnikov, polglasnika in mehkih *l* in *n*, je bila vzpostavljena zaželeno fonemsko-grafemska vzporednost. Sprejetje metelčice namesto njene uradne prepovedi (1833) bi kvalitativno in kvantitativno podprlo slovensko knjižno pravorečje, čeprav se tudi z metelčico ne bi bilo mogoče izogniti vsem pravorečnim težavam. Mislimo zlasti na preširoko rabo polglasnika, saj ga je metelčica rabila tako za zapisovanje fonema /*ɛ*/, npr. *serce* (2) kot za zapis rezultatov redukcije kratkih nenaglašanih in naglašanih samoglasnikov, npr. *človek* (3), *oreh* (3); *kréh* (3), *dém* (3).

4 Nov, javni (formalni, neformalni) govorni položaj slovenskega meščanstva (v parlamentu, na taboru, v čitalnici, v salonu), ki so ga spodbudile socialne in politične spremembe v šestdesetih letih 19. stoletja (konec Bachovega absolutizma), je motiviral pojav govornega (t. i. parlamentarnega) jezika. Lastnosti, ki jih je imela aktualna knjižna pravorečna praksa, tj. njena neustaljenost in nesplošnost, so bile težko rešljive. Javni govorni položaj je bil za slovenski knjižni jezik, kot je znano, nova izkušnja,⁸ aktualna vprašanja slovenskega knjižnega govornega jezika pa so bila (pre)težka za še ne dovolj domišljeno slovensko jezikoslovno teorijo. Tako je v polemiki med F. Cegnarjem (1861) in L. Svetcem (1862) zmagalo Cegnarjevo stališče: slovensko knjižno pravorečje naj se uravnava po pisni podobi besed. Svetčev argument, da je za tako pravorečno pravilo potrebno urediti slovenski pravopis, in to glede na govorni jezik, ni prodrlo. Uveljavilo se je stališče, ki ni videlo slovenskega pravorečja v celoti, pač pa zgolj posamezne pravorečne prvine, med njimi kot prvo črko *l*, za katero je bilo eksplicitno določeno: »Vsaka črka naj se vselej izreka tako, kakor se piše, tedaj tudi črka *l*.« (Cegnar 1861: 386.) B. Vodušek (1958/59) je interpretiral zmagovito pravorečno načelo kot prizadevanje za ločitev javnega govora od nejavnega in za t. i. elkanje kot statusno, meščanstvu potrebno »irealno privzdignjen[o] izrek[o]« (Vodušek 1958/59: 194). Cegnarjevo pravorečno načelo *Govori, kakor pišeš* je čez deset let omajala prva teoretična zasnova slovenske knjižne izreke. V njej je S. Škrabec (1870) oprl slovensko knjižno pravorečje na knjižni jezik, zapisan pred štiristo leti. Škrabčevo teoretično zasnovo

⁸ Govorjena slovenščina (narečna, morda tudi nadnarečna) je nastopala javno v slovenskem prostoru do tedaj samo v cerkvenem življenju, v šolah pa v meri, ki so jo dane družbene okoliščine omogočale.

slovenskega knjižnega pravorečja je v svojih slovnica (1916, 1921, 1924, 1934) utrdil A. Breznik; v prvo slovnico so bila uvrščena tudi dotedanja (Valjavčeva, Škrabčeva in Breznikova) dognanja o slovenskem besednem naglasu, kar je podpiralo njihovo uzaveščanje.

5 Vprašanja knjižnega pravorečja so bila spet aktualizirana v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja z vprašanjem, kako knjižno govoriti na odru. S stališčem, naj bo govorni knjižni jezik naraven, je O. Župančič začel uveljavljati značilno oblikoslovno kategorijo govornega jezika – kratki nedoločnik, in se uprl oživljanju izgovora »po črki«. ⁹ Župančičevim prizadevanjem je bilo v pomoč slovensko jezikoslovje (Štrekelj 1911), Breznikove slovnice, Breznik-Ramovšev *Slovenski pravopis* (SP 1935). SP 1935 je pomenil novo stopnjo v kodifikaciji knjižnega pravorečja, saj je v njem F. Ramovš določil glasoslovne in naglasoslovne lastnosti kratkega nedoločnika; kasneje so bile določitve naglasnih mest ter kakovosti in kolikosti naglašene samoglasnika dopolnjene (Toporišič 1991: 313).

6 Rezultat gledališke polemike med V. Skrbinškom in J. Javorškom v petdesetih letih 20. stoletja je bil produktiven. Na Skrbinškovo retorično vprašanje (»Ali pogovorni jezik v življenju sploh imamo?«, 1953: 4) in njegov dvom v obstoj te socialne zvrsti je B. Vodušek (1953) odgovoril s stališčem, ki se je povsem razlikovalo od takratnega uradnega in veljavnega, zapisanega v *Slovenskem pravopisu* 1950. Za Voduška je bil živ, resničen »občevalni ali pogovorni jezik« (1953: 4) dejstvo, ki ga je bilo ob knjižnem pisnem jeziku treba priznati, pa četudi je šlo za jezik z drugačno normo. Ob B. Vodušku (1950, 1953, 1958/59) je tudi A. Bajec (1955/56) teoretično opredeljeval »manj skrbni vsakdanji izgovor knjižnega jezika« (1955/56: 161), in to z vidiki: jezikovnosistemski, nosilec, prostorska razsežnost rabe.

7 **Uvajanje starejših pravopisnih oblik** (tj. restavriranje pisave priponskih obrazil *-avec*, *-ivec*) v *Slovenski pravopis* 1962, je izpostavilo nov, aktualen problem slovenskega govornega knjižnega jezika – potrebo po opisu njegovih glasoslovnih, naglasoslovnih, oblikoslovnih, leksikalnih in skladenjskih lastnosti; tej nalogi se je od zgodnjih šestdesetih let 20. stoletja tudi slovensko jezikoslovje dosti posvečalo (Pogorelec 1962; Urbančič 1963; Toporišič 1961, 1965, 1970, 1976, 1978; Vidovič Muha 1971/72, 1972). Aktualnost raziskovanja in opredelitev (govornega) knjižnega jezika v protistavi z neknjižnim, jezikoslovno utemeljene meje med knjižnostjo in neknjižnostjo je tedaj potrjeval tudi širši, mednarodni kontekst. Izpostavljena tematika je bila osnovni razlog ostrih polemik med dvema generacijama čeških jezikoslovcev, starejšo, Havránkovo, in mlajšo, Sgallovo, v šestdesetih letih na straneh *Slova a slovesnosti*, prav tako pa tudi ena od osrednji

⁹ Sedma izdaja Janežičeve slovnice (Janežič-Sket 1894: 6) je naglašala izgovor »po črki« za izglasni in nepredsamoglasniški *l* v imenu »olikanega govora«, saj v glasovni repertoar slednjega spada tudi »prvotni in pravilni l«. – Slovenskega knjižnega pravorečja zaradi ambivalentnosti, ki jo ustvarjata njegova teoretična zasnovanost v ljudskem jeziku in govorna praksa določenega (višjega) sloja, ki se tej teoretični zasnovi umika, ni mogoče zadovoljivo razumeti in pojasniti brez pomoči psiho- in sociolingvistike.

tem Mednarodnega slavističnega kongresa v Skopju leta 1970. – V tipologiji zvrsti slovenskega jezika je bilo v okviru govorjenega knjižnega jezika potrebno razčistiti predvsem dva pojma, *pogovorni* in *splošni*. Ustreznost prvega poimenovanja je gotovo problematizirala možnost asociacijske zveze s praktičnosporazumevalnim pojmom *pogovor* 'govor drug z drugim'. *Splošnosti*, predvidene lastnosti za oba, za strogo, visoko kultivirani govorjeni knjižni jezik (zborni) in za njegovo manj strogo, nižje kultivirano podzvrst (splošni oz. (kasneje) knjižni pogovorni jezik), ne podpira danost slovenskega jezika, njegova narečja s svojimi, s stališča *splošnega*, posebnimi strukturnimi lastnostmi.¹⁰

8 Slovenski govorjeni knjižni jezik v sodobnosti

Če je bilo pred poldrugim stoletjem aktualno vprašanje, kako knjižno govoriti, je aktualno vprašanje danes, ali je kodifikacija slovenskega knjižnega jezika ustrezna. Teoretična podstava kodifikacije izhaja iz sedemdesetih let 20. stoletja (akademijin *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, J. Toporišič, *Slovenska slovnica*, 1976); ker ni zajet jezik zadnje, mlajše generacije, bi bile potrebne nove raziskave. Vanje bi bilo potrebno »vključiti čim več govorcev (na višku svoje (po)ustvarjalnosti) z resničnim vplivom in na podlagi teh posnetkov (govorjenega korpusa) pridobiti več relevantnih empiričnih rezultatov, iz tega ugotovljena norma oz. kodifikacija pa bo morala biti preverjena tudi pri uporabnikih jezika (perceptivni testi), ne samo jezikoslovcih« (Tivadar 2003: 283).

Danost slovenskega jezika so številna narečja; s svojimi strukturnimi lastnostmi vplivajo na slovenski govorjeni knjižni jezik – to je naravno dejstvo, ustvarjeno z ontološkostjo jezika. Slovenska knjižna izreka je zato tudi večinoma pridobljena, priučena, kar nalaga aktualno nalogo slovenskim jezikoslovcem, napisati strokovno normativno besedilo – pravorečni učbenik. Pravorečni priročnik bi bil izredno potreben in koristen učni pripomoček tudi pri učenju slovenskega jezika kot drugega/tujega jezika; ne bi bil samo v pomoč pri učenju, pomagal bi tudi odpravljati pravorečne interference.

Novo v slovenskem pravorečju je njegova vloga – z razvojem medijev je vloga tako govorjenega jezika kot pravorečja veliko večja. Ker jezik medijev na množičnega naslovnika vpliva s svojim pomenom (*kaj* obvešča, *s čim* zabava) in načinom (*kako*), je (raziskovalna, pedagoška) vloga slovenskega jezikoslovja še toliko bolj pomembna.

Viri in literatura

Anton BAJEC, 1955/56: O pogovornem jeziku. *Jezik in slovstvo* 6–7. 161–165.

Adam BOHORČ, 1987 [1584]: *Arcticae horulae susissivae* [...]. Prevod in spremno besedo napisal Jože Toporišič. Maribor: Založba Obzorja.

¹⁰ Prim. Petr 1974: 104–105.

- Anton BREZNIK, 1916: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Ljubljana.
- France CEGNAR, 1861: Parlamentarni jezik. *Kmetijske in rokodelske novice*. 386.
- Josef DOBROVSKY, 1780: *Böhmische Literatur auf das Jahr 1780*.
- Jasna HONZAK JAHIČ, 1996: Slovenski knjižni pogovorni jezik v interpretaciji Boža Voduška. *Jezik in čas*. Ur. A. Vidovič Muha. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 311–318.
- Jernej KOPITAR, 1808/09: *Grammatik der slavischen Sprache*. Laibach.
- Jan PETR, 1974: *Základy slovinštiny*. Praha: Univerzita Karlova.
- Breda POGORELEC, 1962: Slovenski pravopis 1962. *Naši razgledi*. 393.
- Breda POGORELEC, 1965: Vprašanja govornega jezika. *Jezikovni pogovori* 1. 133–147.
- Marko, POHLIN, 1768, 1783: *Kraynska grammatika [...] oder die Kunst die crainerische Sprache regelrichtig zu reden und zu schreiben*. Laibach.
- Vladimir SKRBINŠEK, 1953: Še en odgovor. *Slovenski poročevalec* 285. 4.
- Luka SVETEC, 1862: Še nekaj o parlamentarnem jeziku. *Kmetijske in rokodelske novice*. 131.
- Stanislav ŠKRABEC, 1870: O glasu in naglasu našega knjižnega jezika v izreki in pisavi. *Novomeško gimnazijsko izvestje*.
- Karel ŠTREKELJ, 1911: *O Levčevem pravopisu in njega kritikah*. Ljubljana.
- Hotimir TIVADAR, 2003: Aktualna vprašanja slovenskega pravorečja. *Wspolczesna polska i slowenska sytuacja jezykowa / Sodobni jezikovni položaj na Poljskem in v Sloveniji*. Ur. S. Gajda, A. Vidovič Muha. Opole: Instytut Filologii Polskiej, Ljubljana: Filozofska fakulteta. 281–299.
- Jože TOPORIŠIČ, 1961: *Slovenski jezik na pločama*. Zagreb: Institut za fonetiku FF Sveučilišta u Zagrebu.
- Jože TOPORIŠIČ, 1965: *Slovenski knjižni jezik* 1. Maribor: Obzorja.
- Jože TOPORIŠIČ, 1970: Slovenski pogovorni jezik. *Slavistična revija* 18/1–2. 55–70.
- Jože TOPORIŠIČ, 1976: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- Jože TOPORIŠIČ, 1978: *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*. Maribor: Založba Obzorja.
- Jože TOPORIŠIČ, 1983: Pohlinova slovnica. *Slavistična revija* 3. 95–128.
- Boris URBANČIČ, 1963: Problem »bravca«. *Slavistična revija*. 211–228.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 1971/72: Oris dveh pojavnih oblik slovenskega knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo* 4. 132–143.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 1972: Kategorizacija in stilna opredelitev ozko knjižne leksike. 8. *seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 35–53.
- Božo VODUŠEK, 1950: Pripombe k Slovenskemu pravopisu. *Novi svet* 5. 1149–1152.
- Božo VODUŠEK, 1953: Kakšen naj bo naš odrski jezik? Ali imamo pogovorni jezik na odru in ali ga imamo v življenju. *Slovenski poročevalec* 296. 4.
- Božo VODUŠEK, 1958/59: Historična pisava in historična izreka. *Jezik in slovstvo*. 193–200.